

Приложение 1. Западната порта на Сердика – археологическо проучване и социализация. София, 2024.

През 2011 г. е възобновено археологическото проучване на обект „Западна порта на Сердика“. Мястото е проучвано за първи път в периода 1972 – 1980 г., когато са разкрити повечето архитектурни останки и самата западна порта. Тази работа цели да представи и анализира както резултатите от археологическите проучвания, така и проекта за консервация, реставрация и представянето на структурите и създаването на Археологически парк „Западната порта на Сердика“.

Информацията е организирана в две части, които кореспондират помежду си. В първата част са представени резултатите от проучването в периода 2011 – 2016 г., фокусирани върху римската и късноантичната епоха. В някои случаи са използвани и данни от разкопките между 1972 и 1980 г. Втората част дискутира социализацията на обекта в контекста на археологическото наследство на София.

Част I. Археологическо проучване. Описание и датировка на археологическите структури.

Въведението към Част I представя историята на мястото след Освобождението на България и историята на проучванията. През първия период на разкопките са разкрити основните елементи на фортификацията, включително портата, петоъгълна кула към нея, сектор от крепостната стена, триъгълна кула, протейхизма. Забележително откритие са два фрагмента от надпис, свидетелстващи за издигането на първата крепостна стена на Сердика по време на съвместното управление на императорите Марк Аврелий и Комод.

Глава I е посветена на елементите на фортификацията. Голяма част от информацията е дължим на по-ранните проучвания на обекта, както и на разкопки в други части на града. Продължилото проучване позволи да прецизираме натрупаната информация и да предложим някои нови заключения и хипотези.

Портата, във вида в който е достигнала до нас, носи следите от няколко последователни преустройства. Никое от тях обаче, не може да бъде отнесено със сигурност към периода преди 4 в., тъй като на обекта липсват археологически свидетелства за това, с изключение на една хипотетична реконструкция на портата от края на II в., предложена в литературата. Представени са следите от портата от V и VI в. и е предложена хипотезата за наличието на двукрила врата с панти, а не катаракта, заменена към края на VI в. от двукрила врата на въртящи се оси.

Северната кула към портата има формата на петоъгълник, чийто остър връх се издава на 9 м пред портата. Основите на кулата са конструктивно свързани с тези на каменните страници на портата, показвайки, че са построени едновременно. Между кулата и крепостната стена на север има ясно изразена fuga, както и разлика в използвания хоросан. Друг интересен детайл е, че каменният цокъл на кулата е разположен на около 0,30 м по-ниско от този на крепостната стена, която е изградена от подобни повторно използвани архитектурни елементи.

Крепостната стена се проследява на ок. 60 м северно от портата. В тази част на града тя се състои от два долепени пояса, строени в различно време. На ок. 34 м от портата стената извива на североизток. Максималната обща ширина на двете стени е 4 м. Последното проучване потвърди различните етапи в изграждането им и се опита да прецизира тяхната датировка.

На мястото, на което стената извива на североизток се намира триъгълна кула, също разкрита при първото проучване на обекта. Запазена е в субструкция от речен камък и хоросан, конструктивно свързана с по-късната стена. Представлява равнобедрен триъгълник със страни от 9 м.

Установено е наличието на ровове пред крепостните стени. На този етап от проучванията на Сердика изглежда, че през всички периоди от съществуването ѝ в укрепителната система на града са присъствали ровове. Бъдещите изследвания ще изяснят до каква степен тези съоръжения са имали постоянен характер и дали са обграждали целия град или са били изградени в моменти на опасност, на по-уязвими места.

Глава II. Улична мрежа.

Градоустройството и уличната мрежа на Сердика са многократно коментирани в литературата. Благодарение на задълбочените проучвания в София през последните десетилетия към известната досега информация бяха добавени нови данни за организацията на улиците на Сердика през различните исторически периоди от нейното съществуване. Обновеното археологическо проучване на Западната порта също допринесе за обогатяване на данните за градската планировка на Сердика. Между 2011 и 2016 г. бяха разкрити около 16 м от декуманус максимум с късноантична/ранновизантийска датировка, по-ранен декуманус и кардо/виа сагуларис (?) от първата половина на II в. сл. Хр. Проучването разкри наличието на общо четири каменни улични настилки в дълбочина и пълната непрекъснатост на трасето на канала, който е функционирал под улиците вероятно от края на II до VI в. Всички настилки имат подложка от земна маса и каменна фракция (натрошен варовик) в различна концентрация.

Глава III. Канализация и водоснабдяване.

Градската канализация трудно може да бъде отделена от улиците, с които е свързана и под които в повечето случаи преминава. Приемам, че централна канализация е тази, която е изградена под уличните настилки, а вторична канализация е тази, която свързва отделни сгради и/или структури с канализацията под улиците. Освен канализацията под *decumanus maximus* и *cardo*, в района на Западната порта са проучени още няколко канала, които отвеждат отпадните води или към централната канализация под улиците, или директно извън стените.

Водоснабдяване. На обекта е открито и голямо количество керамични водопроводни тръби. Тяхната ориентация като цяло съответства на тази на улиците и свързаните с тях канали, но те са разположени по-високо от дъната на канализацията. В повечето случаи е трудно да се определи точната им дата и посоката на пренос на водата. Всички тръби са

оформени с муфа от едната страна и с маншон от другата, като муфата на една тръба влиза в маншона на следващата.

Глава IV. Гражданска архитектура

В рамките на археологическия обект „Западна порта на Сердика“ не са запазени цели инсули. Открити отделни участъци от сгради, което затруднява тяхната интерпретация. Въпреки това архитектурните останки, могат да бъдат разположени най-общо в следните периоди със съответните им характеристики: I – II в. (преди построяването на първата крепостна стена); втората половина на II – края на III/началото на IV в.; края на IV и през V в.; втората половина на V в. до края на VI в.

Глава V представлява обобщение на представената досега информация и опит за поставяне на обекта в контекста на града, а града – в контекста на Римската империя.

Част II. Западната порта на Сердика – консервация, реставрация, експониране и социализация.

Проектът за консервация, реставрация и социализация на структурите на обекта Западната порта на Сердика представлява логичен завършек на археологическото проучване, проведено досега в два етапа. Той е разработен и като първи етап от по-обширен план, като се има предвид фактът, че археологическото проучване не е приключило и че обектът има потенциал за бъдещи археологически разкопки, резултатите от които също трябва да бъдат съхранени и представени на обществеността.

Глава I. Управление на археологическото наследство. Термини и дефиниции. Концепции. Регламенти.

В тази глава са представени основните съвременни понятия и определения в областта на опазването и управлението на археологическото културно наследство. Накратко са представени основните международноправни инструменти – конвенции, харти, резолюции, препоръки, разработени от международни институции, Съвета на Европа и др.

Глава II. Консервация, реставрация и представяне на Западната порта на Сердика.

В тази глава подробно е описана реализацията на проекта за изграждане на Археологически парк "Западна порта на Сердика", финализиран през 2017 г. В нея се проследяват всички консервационни и реставрационни дейности на обекта, предхождащи този проект.

Критично са разгледани всички дейности по този проект и тяхното въздействие върху автентичния вид на археологическите структури. По време на дискусиата бяха открити някои проблемни моменти и са предложени алтернативни решения.

Глава III. Западната порта на Сердика в контекста на археологическото наследство на София. Тази глава има за цел да постави този конкретен обект в по-широкия контекст на богатото археологическо наследство на нашата столица. За тази цел в нея се проследява накратко историята на опазването на археологическите паметници в София и се

разглеждат различните елементи, които съставляват управлението на археологическото наследство в града – законодателство, археологически проучвания, консервация и реставрация, експониране и социализация и др.

В резултат на разгледаното дотук се очертават няколко насоки на изследване. Това са най-общо елементите на управлението на археологическото наследство – законодателство, институции, археологически проучвания, консервация и реставрация, свързаното с тях образование, градско планиране, социализация на елементите на археологическото наследство и комуникация с обществеността. Тъй като не е сигурно, че това е по силите на един човек, на експертите, ангажирани с опазването и управлението на археологическото наследство на София, им предстои дълъг и интересен път.

Приложение 1.

In 2011, the archaeological survey of the site “Western Gate of Serdica” was resumed. The site was first investigated between 1972 and 1980, during which most of the architectural remains, including the West Gate itself, were uncovered. This work aims to present and analyse both the results of the latest archaeological survey and the project for the conservation, restoration, and display of the structures, as well as the establishment of the Archaeological Park of the West Gate of Serdica.

The information is organised into two corresponding parts. The first part presents the results of the research from the period 2011 – 2016, focusing on the Roman and Late Antique eras. In some sections, data from the excavations conducted between 1972 and 1980 is included. The second part discusses the socialisation of the site within the context of Sofia's archaeological heritage.

Part I. Archaeological survey. Description and dating of the excavated archaeological structures.

The introduction to Part I presents the site's history from the period following the Liberation of Bulgaria onwards and details the history of its exploration. During the first period of excavation, the main elements of the fortification were uncovered, including a gate, a pentagonal gate tower, a section of the main fortification wall, a triangular tower, and a proteichisma. A significant discovery was the two pieces of a construction inscription testifying to the construction of the first wall of Serdica during the joint reign of the emperors Marcus Aurelius and Commodus.

Chapter I focuses on the elements of fortification. Much of the information available is thanks to earlier studies of the site and of other locations in the town. Continued research has enabled us to refine this information and introduce some new observations and hypotheses.

The gate, as it has come down to us, bears the traces of several successive reconstructions. None can be definitively attributed to the time before the 4th century AD, despite hypothetical reconstructions of a late 2nd century AD gate in the literature, which the site lacks archaeological evidence of. The traces of the gate structure in the 5th and 6th centuries are presented and a hypothesis is proposed for the presence of a double-leaf hinged door in the 5th/6th centuries, rather than a cataract, replaced towards the end of the 6th century by a double-leaf door on pivoted axes.

The northern gate tower has the shape of a pentagon, the pointed front of which extends up to 9 m beyond the outer front of the gate. The foundation of the tower is structurally connected to that of the stone gate sidewalls, indicating they were built together. There is a distinct joint between the tower and the fortress wall to the north along with a difference in the mortar used. Another interesting detail is that the stone plinth of the tower is located approx. 0.30 m lower than those of the curtain wall, which was built of similar reused architectural elements.

The fortress wall extends approximately 60 m north of the gate. In this part of the city it consists of two adjacent belts, built at different times. At around 34 m from the gate, the wall turns northeast.

The maximum total width of the superstructure of the two walls adjacent to each other is 4 m. The latest survey confirmed the different stages in its construction and attempted to date them more accurately.

At the turn of the wall in the northeastern direction lies a triangular fortress tower, whose external outline was uncovered during the earlier archaeological excavations.

Its substructure of river boulders and mortar has been preserved, structurally connected to the later fortress wall. In plan, it forms an isosceles triangle with sides measuring 9 m each.

The presence of ditches in front of the fortress walls has been detected. At this point in the research of Serdica, it seems that in all periods of its existence, ditches were present in the fortification system of the city. Future research would clarify to what extent these structures were of a permanent nature and whether they surrounded the whole city or were built at times of danger, in particular, more vulnerable places.

Chapter II. Street Network.

The urban layout and the street network of Serdica have been repeatedly commented on in the literature. Thanks to extensive research in Sofia in recent decades, new data on the organization of Serdica's streets during the different historical periods of its existence has been added to the previously known information. The renewed archaeological survey of the Western Gate has also contributed to enriching the data on the urban layout of Serdica. Between 2011 and 2016, approximately 16 m of the decumanus maximus of late antique/early Byzantine date, an earlier decumanus and a cardo from the first half of the 2nd century AD were excavated. The survey revealed the presence of a total of four stone street pavements in depth and the complete continuity of the course of the canal, which functioned beneath the streets probably from the late 2nd to 6th centuries AD. All the pavements have a subbase of earth and stone fraction (crushed limestone) in varying concentrations.

Chapter III. Sanitation and water supply.

The city's sanitary sewers can hardly be separated from the streets to which they are connected and beneath which, in most cases, they run. I consider a central sewer to be one constructed beneath the street pavements, and a secondary sewer to be one that connects separate buildings and/or structures to the sewers beneath the streets. In addition to the sewers under the decumanus

maximus and the cardo, several other drains have been investigated in the area of the Western Gate, which carried sewage either to the central drains under the streets or directly outside the walls.

Water supply. A large quantity of ceramic water pipes was also found on the site. Their orientation is generally consistent with that of the streets and associated drains, but they are set higher than the sewer bottoms. In most cases, it has been difficult to determine their exact date and the direction of water transmission. All pipes are formed with a socket on one side and a collar on the other, whereby the socket of one pipe enters the collar of the next.

Chapter IV. Architecture.

Within the archaeological site of the "Western Gate of Serdica", no entire insulae have been preserved. Instead, parts of buildings are found, making their interpretation difficult. Nevertheless, architectural remains, могат да бъдат разположени в следните периоди със съответните им характеристики: 1st – 2nd century AD (prior to the construction of the first fortification wall); Second half of the 2nd – late 3rd/early 4th century AD; the end of the 4th and in the 5th century AD; second half of the 5th century AD to 6th century AD.

Chapter V is a summary of the information presented so far and an attempt to place the site within the context of the city, and the city within the context of the Roman Empire.

Part II. The Western Gate of Serdica – Conservation, Restoration, Display and Socialisation.

The project for the conservation, restoration and socialisation of the structures of the site The Western Gate of Serdica represents the logical conclusion of the archaeological survey, conducted in two stages so far. It has also been developed as the first stage of a larger plan, considering the fact that the archaeological survey has not been finalised and that the site has potential for future archaeological excavations, the results of which should also be preserved and presented to the public.

Chapter I. Management of the archaeological heritage. Terms and definitions. Concepts. Regulations.

This chapter presents the main modern concepts and definitions in the field of conservation and management of archaeological cultural heritage. The main international legal instruments – conventions, charters, resolutions, recommendations elaborated by international institutions, the Council of Europe, etc. are briefly presented.

Chapter II. Conservation, Restoration and Presentation of the Western Gate of Serdica.

This chapter details the realisation of the project for the construction of the Archaeological Park "Western Gate of Serdica", finalised in 2017. It traces all conservation and restoration work on the site, preceding this project.

All activities of this project and their impact on the authentic appearance of the archaeological structures were critically examined. During the discussion, some problematic points were highlighted, and alternative solutions were proposed.

Chapter III. The Western Gate of Serdica in the context of the archaeological heritage of Sofia. This chapter aims to place this particular site within the wider context of the rich archaeological heritage of our capital city. To this purpose, it briefly traces the history of the protection of archaeological monuments in Sofia and examines the different elements that constitute the management of archaeological heritage in the city – legislation, archaeological research, conservation and restoration, exposure and socialisation, etc.

As a result of what has been discussed so far, several lines of examination have emerged. These are generally the elements of archaeological heritage management – legislation, institutions, archaeological research, conservation and restoration, related education, urban planning, socialisation of the elements of archaeological heritage and communication with the public. As it is not certain that this is within the power of one person, experts involved in the conservation and management of Sofia's archaeological heritage have a long and interesting journey ahead of them.

Приложение 2. Керамика от обект "Братя Даскалови", Чирпанско (III - IV в.). – В: *Известия на Старозагорския исторически музей*, I, 2001, 75–84.

Статията представя керамиката, открита по време на археологическото проучване на обект „Братя Даскалови“, недалеч от гр. Чирпан. Предложените типове са разграничени на базата на оформянето на устията. Открити са съдове от следните технологични и функционални групи – фина червенолакова керамика, червена кухненска керамика, сива и сиво-черна кухненска керамика, изработена на колело и на ръка, съдове за пренос и съхранение на продукти – амфори и питоси. Формално са представени паници, купи, кани, гърнета, похлупаци за гърнета, амфори и амфоровидни съдове. Керамиката кореспондира с тази от провинция Тракия и съседните провинции и може да бъде датирана в края на III/началото на IV в.

Приложение 2. Pottery from the site "Bratya Daskalovi", Chirpan region (3rd - 4th century AD) – In: *Известия на Старозагорския исторически музей*, I, 2001, 75–84.

The article presents the pottery discovered during archaeological research at the site "Bratya Daskalovi", not far from the town of Chirpan. The proposed types are distinguished based on the shape of the mouths. Vessels of the following technological and functional groups were found – fine red glazed pottery, red kitchen pottery, grey and grey-black kitchen pottery made on a wheel and hand-made, vessels for transporting and storing products – amphorae and pithoi. Formally represented are bowls, jugs, pots, pot covers, amphorae and amphora-like vessels. The pottery corresponds to that of Thrace and neighbouring provinces and can be dated to the late 3rd/early 4th century AD.

Приложение 3. Един специален вид археологически музеи. – *История*, 4-5, 2002, 113-119.

Статията разглежда накратко археологическите музеи *in situ* като специфичен вид музеен показ – тяхното определение, история, специфики и потенциал за опазването и популяризирането на археологическото наследство в България.

Приложение 3. One special type of archaeological museums – *История*, 4-5, 2002, 113-119

The article briefly discusses archaeological museums *in situ* as a specific type of museum display – their definition, history, specifics and potential for the preservation and popularisation of archaeological heritage in Bulgaria.

Приложение 4. Образование и атракция в археологическите музеи *in situ*. – *История*, 1, 2002, 56-61.

Статията разглежда особеностите на музейното образование и потенциалът, който музеите *in situ*, в частност – археологическите, имат в този контекст. Разгледани са примери от подобни европейски музеи и е потърсен начин този опит да се адаптира към условията в България.

Приложение 4. Education and attraction in archaeological museums *in situ*. – *История*, 1, 2002, 56-61.

The article examines the particularities of museum education and the potential that museums *in situ*, and especially archaeological museums, have in this context. Some examples from similar European museums are examined and a way is discussed to adapt this experience to the situation in Bulgaria.

Приложение 5. Археологически музеи и музейни експозиции *in situ* в България – *Археология*, 2002, 4, 63-67.

Материалът разглежда накратко археологическите музеи *in situ* като специфичен вид музеен показ – тяхното определение, история, специфики и потенциал за опазването и популяризирането на археологическото наследство в България. Разгледани са някои от знаковите музеи от този тип в България. Набелязани са основните предизвикателства пред тях и са предложени пътища за подобряване на функционирането им.

Приложение 5. Archaeological museums and museum exhibitions *in situ* in Bulgaria – *Археология*, 2002, 4, 63-67.

The paper briefly discusses archaeological museums *in situ* as a specific type of museum display – their definition, history, specifics and potential for the preservation and popularisation of archaeological heritage in Bulgaria. Some of the significant museums of this type in Bulgaria are discussed. The main challenges they face are identified and ways to improve their functioning are proposed.

Приложение 6. Belt decorations with enamel from Serdica (в съавторство с М. Станчева) – In: *Archaeologia Bulgarica* 2003, 1, 67-71.

The article presents an interesting belt decoration, found in a grave from the Eastern necropolis of Serdica and preserved in Regional History Museum – Sofia (then Municipal Enterprise "Old Sofia" with Sofia History Museum). It consists of large quadrangular copper alloy plates decorated in *millefiori* technique. The technique of manufacture and decoration is examined, and the place of the piece in the context of Roman jewellery is discussed. A date after the middle of the 3rd to the beginning of 4th century is proposed.

Приложение 7. Историческите къщи-музеи – дефиниция, предизвикателства, перспективи. – В: *Възраждането, дарителството и българските музеи*, В. Търново 2008, – 10 т.

Статията е посветена на спецификите на историческите къщи-музеи като инструмент за опазване на културно-историческото наследство. Представени са концепции, развити в рамките на Международния комитет на музеите (ICOM) и съответния комитет, посветен на конкретния вид музеи – DEMHIST. Разгледани са примери от България и е предложена система за описание и класификация на музеите, която да бъде приложима в управлението на тази специфична музейна форма.

Приложение 7. Historical House Museums - Definition, Challenges, Perspectives. – В: *Възраждането, дарителството и българските музеи*, В. Търново 2008, – 10 т.

The article is devoted to the specifics of historical house museums as a tool for the preservation of cultural and historical heritage. Concepts developed within the framework of the International Committee of Museums (ICOM) and the corresponding committee dedicated to the specific type of museums – DEMHIST – are presented. Examples from Bulgaria are examined, and a system of description and classification of museums is proposed to be implemented in the management of this specific museum form.

Приложение 8. Археологически ценности в градска среда – предизвикателства и перспективи – *Известия на Старозагорския исторически музей*, III, Стара Загора 2008, 394–402. – 10 т.

Статията разглежда проблемите на градската археология и бъдещето на археологическото наследство в градска среда. Обърнато е внимание, че голям брой археологически паметници в България лежат под съвременни градове. Много от тях са успешно съхранени и представени пред публиката. Представени са някои нови концепции за стойността и бъдещето на археологическото наследство в градовете. Изтъкнато е значението на навременната комуникация между всички участници в урбанизационните проекти, включително археолозите, за успешното опазване и включване на археологическото наследство в града на бъдещето.

Приложение 8. Archaeological heritage in urban environment – challenges and perspectives. – *Известия на Старозагорския исторически музей*, III, Стара Загора 2008, 394–402.

This article examines the problems of urban archaeology and the future of archaeological heritage in urban environments. It is pointed out that many archaeological monuments in Bulgaria lie beneath modern cities. Many of them have been successfully preserved and presented to the public. Some new concepts on the value and future of archaeological heritage in cities are presented. The importance of early communication between all those involved in urbanisation projects, including archaeologists, for the successful conservation and incorporation of archaeological heritage into the city of the future is highlighted.

Приложение 9. Университетските музеи и колекции. Опитът на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. – В: *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supl. V, Stephanos archaeologicos in honorem professoris Stephcae Angelova*, София 2010, 831–839.

Статията разглежда университетските музеи и колекции като специфична форма на музеен показ със собствена история и роля в обществото, обединяваща ги в отделна група според Международния съвет на музеите (ИКОМ) – УМАС (Международен комитет за университетски музеи и колекции). Проследява тяхното възникване и развитие. Представени са музеите на Софийския университет и е потърсено мястото им в контекста на съществуващата музейна мрежа. Изтъкната е ролята на УМАС за разбирането и развитието на академичното културно наследство.

Приложение 9. University museums and collections. The experience of Sofia University "St. Kliment Ohridski" – In: *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supl. V, Stephanos archaeologicos in honorem professoris Stephcae Angelova*, София 2010, 831–839.

The article discusses university museums and collections as a specific form of museum display with its own history and role in society, grouping them into a distinct category according to the International Council of Museums (ICOM) – International committee for university museums and collections (UMAC). Their emergence and development are traced. The museums of Sofia University are presented and their place in the context of the existing museum network is examined. The role of UMAC in the understanding and development of academic cultural heritage is highlighted.

Приложение 10. Археологическо проучване на обект „Западна порта на Сердика“ (в съавторство с А. Аладжов) – *Археологически открития и разкопки през 2011 г.* София 2012, 322-324. – 5 т.

Представени са първите резултати от възобновеното археологическо проучване на обекта. Повторно са разкрити портата, северната петоъгълна кула към нея и структури в южната половина на обекта. За първи път е документиран *decumanus maximus*. Представена е

информация за водопреносната и канализационна система в тази част от града и за някои аспекти от градоустройството.

Приложение 10. Archaeological investigation of the site "Western Gate of Serdica" (co-authored with A. Aladzhov) – *Археологически открития и разкопки през 2011 г.* София 2012, 322-324.

The first results of the renewed archaeological survey of the site are presented. The gateway, the north pentagonal tower attached to it and structures in the southern half of the site have been rediscovered. The *decumanus maximus* was documented for the first time. Information is presented on the water and sewage system in this part of the city and on some aspects of the town planning.

Приложение 11. Археологическо проучване на обект „Западна порта на Сердика” (в съавторство с А. Аладжов) – *Археологически открития и разкопки през 2012 г.*, С. 2013, 293-297 – 5 т.

Представени са резултатите от продължаващото проучване на обекта, включващи нови данни за укрепителната система, архитектурата и градоустройството на тази част от Сердика. Представена е новооткрита полихромна подова мозайка, разположена в т. нар. „базилика“, разположена в северната част на обекта и улица с ориентация Север – Юг, за която е предположено, че е възможно да е известната по литература *via sagularis*. Приложен е актуализиран общ план на обекта.

Приложение 11. Archaeological investigation of the site "Western Gate of Serdica" (co-authored with A. Aladzhov). – *Археологически открития и разкопки през 2012 г.*, С. 2013, 293-297.

The results of the ongoing study of the site are presented, including new data on the fortification system, architecture and urban planning of this part of Serdica. A newly discovered polychrome floor mosaic is presented, located in the so-called „basilica“ situated in the northern part of the site and a street with a north-south orientation, which is suggested to possibly be the *via sagularis* known from literature. An updated general plan of the site is appended.

Приложение 12. Археологическо проучване на обект „Западна порта на Сердика” – *Археологически открития и разкопки през 2013 г.*, С. 2014, 366-369 (в съавторство с А. Аладжов). – 5 т.

Представени са резултатите от продължаващото проучване в района на Западната порта на Сердика. Разкрити са нови данни за укрепителната система и за периодите, предхождащи построяването на крепостните стени. Разкрити са и нови участъци от подова мозайка в терен, разположен на изток от основния обект. Продължено е и проучването на улицата покрай крепостната стена.

Приложение 12. Archaeological investigation of the site "Western Gate of Serdica" (co-authored with A. Aladzhov). – *Археологически открития и разкопки през 2013 г.*, С. 2014, 366-369.

The results of the ongoing research in the area of the Western Gate of Serdica are presented. New data about the fortification system and the periods preceding the construction of the city walls are revealed. New sections of floor mosaic have also been uncovered in an area to the east of the main site. The investigation of the street along the fortress wall was also continued.

Приложение 13. Западна порта на Сердика (в съавторство със С. Горянова). – *Археологически открития и разкопки през 2014 г.*, С. 2015, 508-511. – 5 т.

Проучването през 2014 г. е съсредоточено в района западно от портата, протейхизмата, сградата *extra muros*, във връзка с етап от проект за консервация и реставрация на обекта. Разкрит е по-ранен декуманус, регистриран предишните години, изяснени са детайли от градежа на протейхизмата, т. нар. „митница“ и крепостната стена. Регистриран е и отбранителен ров. Открити са следи от структури от началото на II в. Представен е допълнен общ план на обекта.

Приложение 13. Western Gate of Serdica (co-authored with S. Goryanova). – *Археологически открития и разкопки през 2014 г.*, С. 2015, 508-511.

The 2014 survey focused on the area west of the gate, the *proteichisma*, the *extra muros* building, in connection with a phase of a conservation and restoration project at the site. An earlier *decumanus*, recorded the previous years, was uncovered and details of the construction of the *proteichisma*, the so-called "customs house" and the fortress wall were clarified. A defensive ditch has also been recorded. Traces of structures from the early 2nd century were found. An expanded general plan of the site is presented.

Приложение 14. Западната порта на Сердика (в съавторство с А. Станев). – *Археологически открития и разкопки през 2016 г.*, София 2017, 314-316. – 5 т.

След едногодишно прекъсване е осъществен последният етап от проучването на обекта, преди превръщането му в археологически парк „Западна порта на Сердика“. През него е проучен ровът пред крепостните стени, в който е открита дървена подпора за мост в забележително добро състояние. Установено е наличието на още две траншеи, вероятно ровове от различни исторически периоди. Разкрити са значително количество останки от строежи, предхождащи построяването на крепостната стена в последната четвърт на II в. Проучен е каналът под *decumanus maximus*. Установени са четири последователни настилки на улицата, свидетелстващи за периодите на нейното функциониране, свързани с градоустройствени промени в града като цяло.

Приложение 14. The Western Gate of Serdica (co-authored with A. Stanev). – *Археологически открития и разкопки през 2016 г.*, София 2017, 314-316.

After a one-year break, the last stage of the site's exploration was completed before its transformation into the Western Gate of Serdica Archaeological Park. During this period, the ditch in front of the fortress walls was excavated, in which a wooden support for a bridge was discovered in remarkably good condition. Two more trenches, probably ditches from different historical periods, were found. A considerable amount of remains of structures predating the construction of the fortress wall in the last quarter of the 2nd century were uncovered. The channel under the *decumanus maximus* has been excavated. Four successive pavements of the street have been identified, attesting to periods of its functioning related to urban changes in the city.

Приложение 15. Западната порта на Сердика – за миналото и бъдещето. – В: *НИШ И ВИЗАНТИЈА XIV*, „Градови и грађани византијског света,, международен научен симпозиум, Ниш 3-5 јуни 2015, Ниш 2016, 275-286.

Статията представя накратко резултатите от археологическите проучвания в района на Западната порта на Сердика (2011 – 2014 г.) – фортификационни съоръжения, улична мрежа, архитектура, водопровод и канализация, във връзка с подготвения проект за конзервация, реставрация и социализация на обекта и изграждането на Археологически парк „Западна порта на Сердика“.

Приложение 15. The Western Gate of Serdica – about the past and the future. – In: *НИШ И ВИЗАНТИЈА XIV*, „Градови и грађани византијског света,, международен научен симпозиум, Ниш 3-5 јуни 2015, Ниш 2016, 275-286.

The article briefly presents the results of the archaeological research in the area of the Western Gate of Serdica (2011 – 2014) – fortification structures, street network, architecture, water supply and sanitation, in connection with the prepared project for conservation, restoration and socialisation of the site and the construction of the Archaeological Park "Western Gate of Serdica".

Приложение 16. Бележки върху укрепителната система на Сердика (Нови данни от района на Западната порта на града). – В: *Сердика – Средец – София*, 6, Сборник в памет на Магдалина Станчева. София 2016, 51-66, 195-196 (илюстрации)

През 2011 г. е възобновено археологическото проучване в района на Западната порта на Сердика. Резултатите от разкопките дадоа възможност да прецизираме някои от съществуващите в литературата твърдения, да потвърдим други и да отхвърлим трети като неоснователни.

Представени са накратко резултатите от първите разкопки (1974-1980 г.) и новите резултати до този момент (2013 г.). За първи път се публикуват детайлни графични заснемания на откритите структури.

Възобновеното проучване позволи да се прецизират някои от направените в миналото наблюдения по отношение на изграждането на първата крепостна стена, последвалите преустройства през III-IV в. и изграждането на по-късната тухлена стена. Установена беше по-ранна триъгълна кула (от III-IV в.) на мястото на чупката на крепостната стена на СИ. Наблюденията върху градежа на по-късната стена и върху други сгради с подобна строителна техника, както и върху общите градоустройствени тенденции в ранновизантийска Сердика, позволяват да предположим, че изграждането на новата укрепителна линия се е осъществило през последните десетилетия на V в. и началните на VI в. Не беше потвърдено наличието на елементи от портата и крепостната стена от ранното българско средновековие.

Приложение 16. Notes on the Fortification System of Serdica (New Data from the Western Gate of the City). – В: *Сердика – Средец – София*, 6, Сборник в памет на Магдалина Станчева. София 2016, 51-66, 195-196 (илустрации).

In 2011 was resumed the archaeological investigation in the area of the West Gate of the ancient town. The results from the excavations gave a chance to precise some of the existing statements, to confirm others and to reject some as unconvincing.

The results from the first excavations (1974-1980) and the new one (2011-2013) are represented in brief. For the first time we publish detail drawings of the archaeological structures.

The resumed investigation allows to be precised some of the observations over the first fortifying wall from the past, the reconstructions during III-IV c. AD and the erection of the last wall, made of bricks. We assumed earlier triangle tower at the turn of the city wall to the Northwest (probably from III-IV c. AD). The observations on the masonry of the latest wall, some other structures with similar construction as well as on general urbanization tendencies in early byzantine Serdica, allows us to suggest that the erection of the new fortifying line have been accomplished in the last decades of V and the beginning of the VI c. AD. It wasn't confirmed the existence of some elements of the city gate and the wall from the First Bulgarian kingdom.

Приложение 17. Оброчен релеф от Сердика. – *Е-Бюлетин на Музея за история на София*, Издание на РИМ – София, брой 2 (<http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/broi-2/item/79-obrochen-relef-ot-serdika>), 2018, 4-10. ISSN #2603-4247

Тази статия представя новооткритият вотивен релеф на Дионис, датиращ от II-III в. открит по време на спасителни разкопки на метростанция Сердика-II в София. Виждат се малки части от тялото на божество, в които на базата на паралели можем да разпознаем бога Дионис, както и част от фигурата на някой от неговите традиционни спътници - може би млад Силен. Ситуирането на находката е интересно - в жилищна част на частен дом. В същото помещение е открита още една вотивна плочка (с изображение на Тракийски конник). Това може да бъде пример за почитане на божествата в домашни храмове - ларариуми, но други следи освен тези плочи не са достигнали до нас.

Приложение 17. Votive relief from Serdica. *Е-Бюлетин на Музея за история на София*, Издание на РИМ – София, брой 2 (<http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/broi-2/item/79-obrochen-relef-ot-serdika>), 2018, 4-10. ISSN #2603-4247.

This article represents a newfound votive relief of Dionysus, dated in II-III c. A. D. found during rescue excavations of Metro station 8-II in Sofia, Bulgaria. Small pieces of the god's body are preserved in which on the basis of parallels we may recognize the god Dionysus as well as part of the figure of some of his traditional companions – perhaps a young Silenus. The situation of its discovery is interesting – in a dwelling area of a private home. In the same room one more votive plate was discovered (with Thracian Horseman depicted). This may be an example for worshipping a deity/deities in domestic shrines – *lararium*, but no other traces of it except these plates have come to us.

Приложение 18. Западната порта на Сердика – археологическо проучване и възможности за експониране (в съавторство с Д. Барфончовска). – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, Supplementum VI, Stephanos archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. София 2018, 449-466.

Статията представя накратко резултатите от археологическите проучвания в района на Западната порта на Сердика в периода 2011 – 2016 г. – фортификационни съоръжения, улична мрежа, архитектура, водопровод и канализация, във връзка с подготовения проект за консервация, реставрация и социализация на обекта и изграждането на Археологически парк „Западна порта на Сердика“. Представена е философията на проекта, която се основава на разбирането за важността на запазването на автентичния вид на археологическите паметници, използването на подходящи и обратими материали, минимална намеса в оригиналната археологическа субстанция.

Приложение 18. The Western Gate of Serdica – archaeological research and possibilities of display (co-authored with D. Barfonchovska). – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, Supplementum VI, Stephanos archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. София 2018, 449-466.

The article briefly presents the results of the archaeological investigations in the area of the Western Gate of Serdica in the period 2011-2016 - fortification structures, street network, architecture, water supply and sewerage, in connection with the prepared project for conservation, restoration and socialisation of the site and the construction of the Archaeological Park "Western Gate of Serdica". The philosophy of the project is presented, which is based on the understanding of the importance of preserving the authentic appearance of the archaeological monuments, the use of appropriate and reversible materials, minimal interference with the original archaeological substance.

Приложение 19. Археологически щрихи към архитектурния пейзаж на Сердика. – *Сердика – Средец – София*, 8, София 2020, 294-317.

Целта на тази статия е да добави някои нови детайли към вече известния градски облик на антична и късноантична Сердика. Наблюденията се основават преди всичко на последното археологическо проучване на района на Западната порта на града, но са взети предвид и резултатите от разкопки от други обекти, изследвани в последното десетилетие и по-рано. Археологическият обект вече е трансформиран в туристически и някои от елементите му никога повече няма да бъдат достъпни за науката. Поради това ми се струва важно да се опитам да ги представя, докато впечатленията ми са все още свежи и няма да се налага на мен и на бъдещите изследователи да разчитаме само на изработената документация. Тъй като пълната обработка и интерпретация на придобитите по време на разкопките археологически материали и информация е все още не е завършена, тук ще представя някои интересни и неизвестни до момента детайли от вида на градската порта и прилежащите ѝ елементи на фортификацията, планировката, уличната мрежа и канализацията на Сердика в периода II – началото на VII век.

Приложение 19. Archaeological strokes to the architectural landscape of Serdica. – *Сердика – Средец – София*, 8, София 2020, 294-317.

The purpose of this article is to add some new details to the already known urban appearance of ancient and late antique Serdica. The observations are primarily based on the latest archaeological survey of the Western Gate area of the city, but the results of excavations from other sites investigated in the last decade and earlier are also considered. The archaeological site has now been transformed into a tourist site and some of its elements will never again be accessible to science. It therefore seems important to me to try to present them while my impressions are still fresh and future researchers, and I will not have to rely solely on the documentation produced. Since the full processing and interpretation of the archaeological materials and information acquired during the excavations is still incomplete, I present here some interesting and hitherto unknown details of the appearance of the city gate and its adjacent elements of the fortification, layout, street network and sewerage of Serdica in the period of the 2nd – early 7th century AD.

Приложение 20. Западната порта на Сердика – автентичност и атрактивност в сърцето на съвременния град. – *Е-бюлетин на РИМ-София*, бр. 3, 2020, ISSN #2603-4247 (<https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/broi-3>).

Статията коментира изпълнението на проекта за консервация, реставрация и социализация на археологическия обект при Западната порта на Сердика и създаването на археологически парк със същото наименование. Представена е кратка история на проучванията и философията на проекта. Обърнато е внимание, че археологическите ценности представляват автентични свидетелства за отминали процеси и явления, документи, които с вида, в който достигат до нас, могат да разказват истории. В този смисъл, всяко автентично късче история, достигнало до нас от дълбините на времето е неопценимо свидетелство за миналото, което се опитваме да реконструираме. Всяка руина носи свидетелството за причините за нейното разрушаване, както и за съдбата ѝ преди или

след това. Променяйки вида на дадена археологическа структура, ние унищожаваме завинаги един документ и губим или видоизменяме информацията, която той носи. Археологическото наследство е невъзстановяем ресурс и поради тази причина се нуждае от много специфична закрила. Стойността на това наследство е многопластова и разнопосочна. Поради тези причини е акцентирано върху нуждата от запазването на автентичния вид на археологическите паметници.

Приложение 20. The Western Gate of Serdica – authenticity and attractiveness in the heart of the modern city. – *Е-бюлетин на РИМ-София*, бр. 3, 2020, ISSN #2603-4247 (<https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/broi-3>).

The article comments on the implementation of the project for conservation, restoration and socialisation of the archaeological site at the Western Gate of Serdica and the creation of an archaeological park with the same name. A brief history of the research and the philosophy of the project is presented. Attention is drawn to the fact that archaeological values are authentic testimonies of past processes and phenomena, documents which, in the form they come down to us, can tell stories. In this sense, every authentic piece of history that reaches us from the depths of time is an invaluable testimony to the past we are trying to reconstruct. Each ruin bears witness to the reasons for its destruction, as well as to its fate before or after. By changing the appearance of an archaeological structure, we destroy a document forever and lose or modify the information it carries. Archaeological heritage is an irretrievable resource and therefore needs very specific protection. The value of this heritage is multi-layered and multi-directional. For these reasons, emphasis is placed on the need to preserve the authentic appearance of archaeological monuments.

Приложение 21. Късноантичен зидан гроб от Западния некропол на Сердика (в съавторство с Ю. Мешеков, Н. Атанасова и Вл. Цветков). – *Електронен бюлетин на РИМ – София*, 4, 2021, изд. на РИМ – София, ISSN 2603-4247, 19-46 (<https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/broi-4>).

В тази статия са представени резултатите от спасително археологическо проучване на територията на Западния некропол на Сердика. На ул. „Денкоглу“ № 6 е открит зидан гроб (с размери на гробната камера от 0,86 до 0,90 м, в зависимост от това, дали е запазена шукатурата), с дълбочина 1,60 м), покрит с каменни плочи. Отвътре стените му са измазани с фина шукатура, върху която личат следи от стенописна украса – запазени са участъци с червен, бял и син пигмент. Гробът е нарушен още в древността. В него са открити човешки скелет в нарушен анатомичен порядък, принадлежал на индивид на възраст 40-50 години, и няколко стъклени съда. Установено е, че погребеният е бил облечен в златотъкана дреха. Липсват ясни хронологически индикации, но стъклените съдове позволяват гробът да бъде датиран в кр. на III – средата на IV в. сл. Хр.

Приложение 21. Late antiquity mason tomb from the Western necropolis of Serdica (co-authored with Y. Meshekov, N. Atanasova and Vl. Tsvetkov). – *Електронен бюлетин на РИМ*

– *София*, 4, 2021, изд. на РИМ – София, ISSN 2603-4247, 19-46 (<https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/broi-4>).

This article presents the results of a rescue archaeological investigation on the territory of the western necropolis of Serdica. At 6 Ivan Denkoglu Str., a masonry grave was found, covered with stone slabs. The burial chamber is 0.86 to 0.90 m wide (depending on whether the plaster is preserved) and 2 m long, with a depth of 1.60 m. The walls were covered with fine lime (stucco). Traces of painting were recorded at the bottom of the walls and were represented by red, blue and white sections, but the decoration pattern cannot be restored. The tomb was looted in ancient times. A human skeleton in a disturbed anatomical order, belonging to an individual aged 40–50 years, and several glass vessels were found in it. The body was dressed in gold woven textile. There are no clear chronological indications, but the glass vessels allow the grave to be dated to the end of 3rd – the middle of the 4th c. AD.

Приложение 22. Към въпроса за развитието на Сердика през римската и късноримската епохи. – *Bulgarian e-Journal of Archeology/Българско е-списание за археология*, vol. 11.2, 2021, 205–229. <https://doi.org/10.57573/be-ja.11.2>

Изследването предлага нов прочит на развитието на фортификацията и градското планиране на Сердика, станало възможно след дългогодишни археологически проучвания в града и натрупването на обемен археологически и исторически материал. Хипотезите, приети в литературата, са обобщени и анализирани и е направен опит те да бъдат поставени в контекста на развитието на Римската империя, част от която са провинциите, към които принадлежи Сердика през различните исторически периоди. Проследени са етапите на намаляване и увеличаване на застроената градска площ и връзката им с фортификационните съоръжения. Направен е опит да се прецизират датите на периодите на изграждането на фортификационните съоръжения на Сердика.

Приложение 22. On the question of the development of Serdica during the Roman and the Late Roman period. – *Bulgarian e-Journal of Archeology/Българско е-списание за археология*, vol. 11.2, 2021, 205–229. <https://doi.org/10.57573/be-ja.11.2>

The study offers a new reading of the fortifications' development and urban planning of the town of Serdica, made possible as a result of many years of archaeological research in the city and the accumulation of voluminous archaeological and historical material. The accepted hypotheses are summarized and analysed and an attempt is made to place them in the context of the Roman Empire development, the provinces of which Serdica belongs in different historical periods. The stages of contraction and expansion of the built-up urban area and the connection with the fortification structures are traced. An attempt has been made to specify the dates of the fortification periods of Serdica.

Приложение 23. Defects on Cranial Bones from Tomb №1, Sofia, Janko Sakazov Str. (co-authored with V. Russeva, Y. Meshekov and Vanyo Panchev). – *Acta Morphologica et Anthropologica*, 9, 3-4, 2022, 93-98.

The article presents a preliminary report on the examination of bone material from a Late Antique tomb, discovered during a rescue archaeological survey at the 6 "Yanko Sakuzov" Str. in Sofia. The skeletons date to the Early Middle Ages – 10th – 11th centuries AD, according to the finds found with them. On a preliminary state of investigation two bone fragments out of 32 frontal and one out of 17 occipital bones present defects – pits, after trauma on the frontal fragments and perforation on the occipital. They could have been caused by a battle incident or could have been obtained after complete or incomplete trepanation/cauterization.

Приложение 24. Керамичните съдове, изработени на ръка през римската епоха – незададени въпроси и непотърсени отговори. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 7, 2022 [2017], 153-178.

Студията разглежда керамиката, изработена на ръка в периода I – началото на VII в. от днешните български земи – материал, който започва да намира подобаващо място в научната литература. Въпреки досегашните публикации има въпроси, на които все още търсят своя отговор. Направен е опит да се надгради вече известната информация и да се задълбочи анализът, свързан с технологията, функцията, разпространението и употребата на изследваната група керамика. Предполага се използването на различни видове въртящи се устройства при изработването на някои от видовете съдове, особено на тези, чиито форми се опитват да наподобят гърнета, източени на грънчарско колело. Коментирана е организацията на производството, която предполага домашен занаят или домашна индустрия без или с ограничена пазарна ориентация. Предполага се, че съдовете с по-широко разпространение са служили като контейнери за продукт, подлежащ на търговия.

Мястото на керамиката, изработена на ръка в балканските провинции на Римската империя е потърсено във връзка както с етнически, така и с икономически фактори за нейното съществуване през различните исторически периоди. В известна степен за тези територии беше потвърдено и съществуването на две хронологически групи на керамиката, изработена на ръка. Докато първата несъмнено е свързана с местното население и периода на присъединяване на тракийските земи към Римската империя, за втората могат да се търсят и други фактори освен етническия. Освен наличието на „неримско“ население, което често се свързва с коментираната керамика от късната античност, променените икономически условия също могат да бъдат фактор за увеличаване на количеството на домашно изработените съдове и традиционните техники за задоволяване на нуждите на населението в условията на затруднен достъп до стоки и услуги.

Приложение 24. Handmade roman pottery – questions unasked and answers unsought. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 7, 2022 [2017], 153-178.

The article concerns the handmade pottery in the period I – beginning of the 7th century from present-day Bulgarian lands – material that begins to find a proper place in the scientific

literature. Despite previous publications, there are issues that are still looking for their answer. An attempt has been made to upgrade the information already known and to deepen the analysis related to the technology, function, distribution and use of the ceramics group studied. The use of some kinds of rotating devices is suggested in the making of some of the types of vessels, especially those whose shapes attempt to resemble pots drained on a potter wheel. It commented on the organization of production, which implies a domestic or home industry without or with limited market orientation. It is suggested that vessels with a wider distribution have served as containers of a product subject to trade.

The place of handmade pottery in the Balkan provinces of Rome was sought in connection with both ethnic and economic factors of its existence in different historical periods. In some degree, the existence of two chronological groups of ceramics by hand has also been confirmed for these territories. While the first is undoubtedly related to the local population and the period of accession of the Thracian lands to the Roman Empire, the second one may be looking for other factors besides the ethnic one. Apart from the presence of a “non-Roman” population, which is often associated with handmade pottery from late antiquity, changed economic conditions can also be a factor in increasing the quantity of home-made vessels and traditional techniques to meet needs of the population in conditions hampering access to goods and services.

Приложение 25. Изделия от кост и рог от района на Западната порта на Сердика. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 8-9, 2024 [2018-2019], 37-76. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 8-9, 2024 [2018-2019], 37-76.

Целта на тази студия е да представи и анализира предмети, изработени от животински кост и рог, открити по време на археологическото проучване в района на Западната порта на Сердика в периода 2011 – 2016 г. През този период са открити повече от 40 цели и фрагментирани костени предмета.

В текста те са представени според своята функция – лични вещи за ежедневна употреба (декоративни игли, пособия за писане, предмети за игра, тоалетни принадлежности), предмети, свързани с производствени дейности (текстилни игли, вретена, „тъкачни набивачи“ pin-beaters), с уговорката, че понякога границата между различните категории не е напълно ясна. Разгледани са техниките за производство и декорация, предложен е контекстуален анализ. Направено е и трасологично изследване. Представените предмети не показват отклонения от известните в литературата типологии за съответните категории. Предложено е прецизиране на терминологията и интерпретацията на някои от изделията. За някои игли без декорация и с два заострени края е предположена връзка с текстилните занаяти като вретена или pin-beaters. Представени са и примери за поправки, които да удължат употребата на дадени предмети, в някои случаи придружени от промяна на функциите. Предположено е, че някои от най-простите игли за коса без специално оформена главичка всъщност са рециклирани игли.

За т. нар. шевни игли е предложен терминът текстилни игли/игли за текстил, доколкото тяхната употреба в производството на текстилни изделия е по-широка.

Два предмета (кат. № 37 и 38) са интерпретирани във връзка с текстилните занаяти като т. нар. pin-beaters. Те представляват изделия с различна форма, използвани основно във връзка с тъкачния вертикален стан с тежести за наместване на нишките на основата и за набиване на вътъка. Такива предмети не са разпознавани досега сред материалите от България.

Приложение 25. Bone and horn articles from the vicinity of the Western gate of Serdica.

The purpose of this material is to present and analyse articles made of animal bone and horn discovered during an archaeological survey in the area of the Western Gate of Serdica in the period 2011 – 2016. During this period, more than 40 whole and fragmented articles made of animal bone and horn were discovered.

Objects are presented by function – personal possessions for everyday use (decorative pins, writing utensils, playing aids, toilet accessories), articles relating to manufacturing activities (textile needles, spindles, pin-beaters), with the provision that the boundaries between the different categories are not always clear. The techniques of workmanship and decoration were discussed, and a contextual analysis was made. The artifacts were subjected to stratigraphical examination. The articles presented do not show deviations from the known typologies for the respective categories in the literature. They are manufactured of bones of domesticated animals, deer antlers, and a cochlear is made of ivory. It is suggested to refine the terminology and interpretation of some of the products.

As for the hair pins, the elements related to their description and classification – head, neck, body (trunk), tip – are specified. Different opinions regarding their use are discussed.

For the use of such pins as clothes fasteners during Roman period, examples from the Greek vases are usually given. It is doubtful whether it is appropriate to draw parallels from such a remote epoch in time.

It has been suggested that some pins without decoration, with two pointed ends, may have been related to textile crafts and were essentially spindles or pin-beaters. Examples of repairs to extend the life of the product and /or change the function are presented. It has been suggested that some of the simplest pins without specifically formed heads are actually recycled needles.

The so-called “sewing needles” have been suggested as “textile” needles, insofar as their use in the textile production system may have been wider. Regarding sewing, it was noted that the sewing techniques in the Roman world were probably limited, as most of the garments were shaped on the loom (Wild 2002: 21–22; 2008, 470–471), and most of the sewing needles were made of metal.

Two items (cat. Nos. 37 and 38) have been interpreted hypothetically in relation to textile crafts, as the so-called pin-beaters. These are devices of various shapes, used mainly in connection with warp weighted loom, which help to position the threads on the warp and to beat the weft. Such objects have not yet been recognized at archaeological sites in Bulgaria. Some thicker pins with two pointed edges may also have performed such functions.